

*До разової спеціалізованої вченої ради
Дніпропровського державного університету внутрішніх справ*

РЕЦЕНЗІЯ

доктора юридичних наук, професора

Кононець Віти Петрівни

**на дисертаційне дослідження Шумської Наталії Сергіївни
«Забезпечення права на свободу та особисту недоторканність під час
затримання особи в кримінальному процесі України», подану на
здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за
спеціальністю 081 «Право»**

Актуальність теми дослідження. Проблема застосування одного з найобтяжливіших обмежень конституційного права людини на свободу та особисту недоторканність існує в будь-якій правовій державі, яка спрямована на всебічний захист прав людини в демократичному суспільстві. Обмеження згаданого права під час кримінального провадження може бути реалізовано виключно за визначених законом підстав і умов. В Україні реформування кримінального процесуального законодавства передбачає встановлення високих стандартів щодо регламентації процедури затримання відповідно до європейських норм захисту прав і свобод людини. Історія розвитку правових основ інституту затримання за останні два десятиліття демонструє максимальне впровадження цих стандартів у кримінально-процесуальне законодавство, особливо щодо запровадження ефективних механізмів запобігання свавільному обмеженню права на свободу з боку уповноважених осіб. Досягненням українського кримінального процесу є фактичне дотримання часових меж затримання, визначених Конституцією України, а також поступове впровадження цифрових інструментів контролю за поведінням із затриманими, зокрема часткове введення нової системи обліку дій щодо затриманих осіб.

Попри прогресивність національного законодавства, практика його застосування виявляє низку проблемних питань, пов'язаних як із певною правовою невизначеністю ключових аспектів затримання, так і з порушеннями

прав людини, яких допускаються уповноважені особи через неправомірні дії під час затримання. Як справедливо зазначає дисертант, результати численних досліджень, щорічні звіти Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, а також моніторингові доповіді міжнародних і національних неурядових правозахисних організацій свідчать, що саме на етапі затримання особи за підозрою у вчиненні правопорушень фіксується найбільша кількість порушень прав людини з боку правоохоронних органів.

Варто зауважити, що навіть у складних умовах здійснення правосуддя під час воєнного стану Україна, хоча спочатку й відступила від конституційно визначених максимальних строків затримання особи без рішення суду, що було формально допустимим у контексті відступу від конвенційних зобов'язань відповідно до статті 15 Європейської конвенції з прав людини (ЄКПЛ) у надзвичайній ситуації, нещодавно внесла зміни до КПК, які повернули граничний 72-годинний строк затримання. Це ще раз підкреслює правозахисну орієнтацію України та акцентує увагу щодо такого обмежувального заходу, як затримання.

Крім того, проблематику затримання варто розглядати і з точки зору інтересів розслідування. Адже кримінальний процес покликаний забезпечувати не лише захист прав особи, щодо якої ведеться кримінальне переслідування, але й захист прав потерпілої особи, для якої проведення ефективного розслідування є єдиним шляхом до відновлення своїх порушених прав. Процесуальне затримання в кримінальному провадженні є важливим інструментом для реалізації завдань сторони обвинувачення. Однак чинна правова конструкція створює певні часові обмеження, які ускладнюють ефективне затримання підозрюваної особи. Зокрема, це стосується нормативної вимоги щодо безпосередності, яка часто унеможлиблює затримання без рішення слідчого судді, якщо з моменту вчинення правопорушення минуло значно часу, хоча підстави для затримання є достатніми.

Ця ситуація створює додаткові виклики для ефективного розслідування, оскільки втрата часу може призвести до ускладнень у встановленні істини, збиранні доказів або попередженні подальших злочинних дій підозрюваного. З одного боку, дотримання суворих часових рамок забезпечує захист прав і свобод особи, запобігаючи можливим зловживанням з боку правоохоронних органів. З іншого боку, надмірна формалізація процедури може перешкоджати оперативному реагуванню на ситуації, коли існує реальна необхідність затримання.

З огляду на це, важливим є пошук балансу між забезпеченням прав людини і створенням ефективних механізмів для виконання завдань кримінального переслідування. Це може бути досягнуто шляхом удосконалення нормативної бази, розширення виключень, за яких затримання без ухвали суду є можливим, а також запровадженням додаткових запобіжників, що гарантують законність таких дій.

Викладене обумовлює теоретико-правову актуальність комплексного дослідження на монографічному рівні загальних та спеціальних питань кримінального процесуального затримання.

Обґрунтованість наукових положень дисертації забезпечується застосуванням сучасних, перевірених часом, методів наукового дослідження. Обрані методи дослідження об'єктивно обумовлені його предметом, що і забезпечило обґрунтованість отриманих нових наукових результатів.

Достовірність наукових положень визначається теоретичною основою дослідження. Позитивно на достовірності наукових результатів відбився також аналіз нормативно-правових актів, що мають як загальноправове, так і спеціальне (у плані досліджуваних проблем) значення, та емпірична база дослідження, яку склали систематизовані матеріали офіційної статистичної звітності Офісу Генерального прокурора, Національної поліції України, Державної судової адміністрації України за 2015–2024 рр.; практика ЄСПЛ; зведені дані анкетування 120 слідчих Національної поліції України, 100 прокурорів, 45 суддів з різних регіонів України.

Новизна наукових положень дисертації полягає в тому, що дисертація є одним із перших в українській науці кримінального процесуального права спеціальним комплексним дослідженням забезпечення права на свободу та особисту недоторканність під час затримання особи, з урахуванням умов воєнного стану та особливого режиму досудового розслідування, в якому з урахуванням практики діяльності органів досудового розслідування, суду, ЄСПЛ запропоновано вирішення низки практичних задач.

Наукова новизна визначається сучасною постановкою проблем, дослідженням генези, нових ідей і тенденцій розвитку правових відносин у царині застосування затримання в межах кримінальної процедури, а також напрямів удосконалення законодавства з урахуванням отриманих результатів щодо потреб правової регламентації кримінального процесуального затримання.

Стиль викладення положень дозволяє усвідомити їх зміст і новизну у порівнянні з науковими положеннями, сформульованими раніше іншими авторами. Відзначаючи позитивні сторони дисертаційного дослідження, слід наголосити, що наукові висновки є важливими як для науки, так і для практики здійснення затримання особи в перебігу кримінального провадження.

Правильно побудований план дисертації дозволив його автору досить і всебічно дослідити проблемні питання затримання особи підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення, виконати завдання і досягнути мети, поставленої у вступі до наукової роботи.

Авторкою дослідження слушно аргументовано, що забезпечення права на свободу та особисту недоторканність під час затримання особи в кримінальному процесі України визнано на міжнародному рівні у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, закріплено на національному рівні у Конституції України, ґрунтується на верховенстві права, законності, практиці ЄСПЛ в частині дотримання підстав та процесуального порядку обмеження таких прав у вітчизняній кримінальній процесуальній практиці.

Доведено, що тимчасовим запобіжним заходом варто вважати лише затримання на підставі ухвали слідчого судді, оскільки механізм застосування передбачає оцінку ризиків неналежної процесуальної поведінки підозрюваного до початку розгляду клопотання про застосування «постійного» запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, а затримання уповноваженою службовою особою – процесуальний інститут, який характеризується такими взаємодоповнюючими кримінальними процесуальними ознаками: є різновидом затримання без ухвали слідчого судді або суду; є самостійним заходом, що забезпечує кримінальне провадження.

Авторкою систематизовано підстави обмеження права на свободу та особисту недоторканність під час затримання особи в кримінальному процесі з урахуванням умов воєнного стану та особливого режиму досудового розслідування: а) підстави передбачені ст. 5 Європейської конвенції з прав людини; б) підстави передбачені КПК України: затримання особи за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення як тимчасовий запобіжний захід (ч. 2 ст. 176, ст. 208 КПК України); затримання підозрюваного, обвинуваченого з метою приводу для участі в розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою (ч. 1 ст. 188 КПК України); затримання в Україні особи, яка розшукується іноземною державою у зв'язку із вчиненням нею кримінального правопорушення (ст. 582 КПК України), та застосування до неї тимчасового арешту (ст. 583 КПК України).

Удосконалено положення щодо розуміння свободи особи як можливості вибору органічно пов'язане з самообмеженням (виваженість рішень, урахування всіх обставин та можливих наслідків своїх вчинків і готовність відповідати за них) й відповідальністю за вчинене протиправне діяння передбачаючи порушення недоторканості, у тому числі шляхом застосування затримання для досягнення дієвості кримінального провадження; поняття затримання уповноваженою службовою особою як ЗЗКП, який застосовується без ухвали слідчого судді працівником правоохоронного органу, наділеного

спеціальним законом відповідними повноваженнями, щодо особи, обґрунтовано підозрюваної у вчиненні злочину на основі очевидних фактів і обставин, які особисто сприймалися працівником правоохоронного органу в момент вчинення (замаху на вчинення) злочину або безпосередньо після цього, і виражається у проведенні процесуальної дії, пов'язаної із обмеженням свободи та особистої недоторканності такої особи з метою запобігання або припинення її протиправних дій, унеможливлення втечі та доставляння її до найближчого органу, в компетенцію якого входить перевірка вказаної підозри шляхом проведення досудового розслідування.

На особливу увагу заслуговує теоретичне обґрунтування елементів мети затримання уповноваженою службовою особою, яке включає: 1) негайне запобігання вчиненню злочину або припинення вже вчинюваного злочину; 2) унеможливлення втечі особи, яку застали під час вчинення (замаху на вчинення) злочину або безпосередньо після цього; 3) доставляння особи, підозрюваної у вчиненні злочину, до найближчого органу, в компетенцію якого входить перевірка вказаної підозри шляхом проведення досудового розслідування. Формулювання мети затримання уповноваженою службовою особою дає можливість відмежувати його від інших кримінальних процесуальних інститутів.

Окрім наведеного, у дисертації сформовано й багато інших цікавих і корисних положень та висновків. Дисертація виконана здобувачкою самостійно, з використанням останніх досягнень теорії права та науки кримінально-процесуального права. Усі сформульовані в ній положення і висновки обґрунтовано на основі особистих досліджень авторки.

Наукова та практична значимість даної роботи Н. С. Шумської полягає в тому, що її результати, висновки та рекомендації можуть стати основою для подальших наукових досліджень у галузі забезпечення права на свободу та особисту недоторканність під час затримання особи в кримінальному процесі. Наукові висновки та рекомендації мають як теоретичне, так і практичне значення і можуть бути використані в наступних

сферах діяльності: законотворчій діяльності – для вдосконалення кримінального процесуального законодавства України; діяльності Національної поліції України – для забезпечення права особи на свободу та особисту недоторканість у досудовому розслідуванні кримінальних проваджень й обранні ЗЗКП; освітньому процесі – при підготовці лекцій, методичних рекомендацій, тестових завдань і дидактичних матеріалів з кримінального процесу, а також під час проведення різних видів занять за відповідною дисципліною в системі підвищення кваліфікації суддів, прокурорів, слідчих.

Повнота викладення матеріалів у публікаціях положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Основні теоретичні та практичні висновки, положення і пропозиції дисертаційного дослідження викладено у достатній кількості фахових публікацій та науково-практичних конференцій. Опубліковані роботи достатньою мірою відображають зміст всіх розділів дослідження.

Дискусійні положення та зауваження до дисертації. Поряд з викладеним у поданій дисертації є положення, які сприймаються неоднозначно, видаються суперечливими або потребують додаткового обґрунтування:

1. Заслуговує на увагу авторська пропозиція щодо участі слідчого (дізнавача, детектива) у судовому засіданні при прийнятті рішення слідчим суддею, судом про обрання такого запобіжного заходу як затримання. Проте, згідно процесуального законодавства, саме прокурор, а не слідчий, виступає процесуальним керівником і здійснює функцію представлення обвинувачення в суді. Залучення слідчого до судового розгляду може дублювати функції прокурора або навіть порушувати встановлений розподіл процесуальних ролей, що потребує більш чіткої аргументації.

2. Пропонується закріпити визнання законного затримання осіб за вчинення кримінальних правопорушень керівниками дипломатичного представництва чи консульської установи, капітанами повітряних суден, яких

законодавець у Повітряному кодексі України та Законі України «Про дипломатичну службу» не наділив правом на таке затримання. Виникає питання: чи відповідають їхні професійні обов'язки та рівень підготовки вимогам, необхідним для здійснення такого інтрузивного заходу, як затримання? Потрібно глибше обґрунтувати, яким чином їхня участь у затриманні осіб забезпечить дотримання прав і свобод затриманих та ефективність процесуальних дій.

3. Пропозиція здобувачки дозволити негайний обшук затриманих осіб під час або після вчинення кримінального проступку може бути розцінена як порушення процесуальних гарантій, передбачених чинним законодавством. Хотілося б почути додаткову аргументацію, оскільки даний висновок недостатньо враховує необхідність отримання санкції на такі дії або забезпечення присутності адвоката, що може призводити до зловживань та порушення права на захист.

4. Висновок здобувачки про недосконалість чинної правової бази України у сфері регулювання затримання осіб, як і посилання на позицію Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) щодо системних порушень ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, є в цілому обґрунтованим та актуальним. Зазначена проблематика дійсно вимагає нагальної уваги, зокрема в аспектах правової визначеності та дотримання принципу верховенства права. Системні порушення, зазначені у рішеннях ЄСПЛ, зокрема недотримання процесуальних норм під час затримання, значною мірою є наслідком низького рівня обізнаності уповноважених осіб із міжнародними стандартами. Дисертант міг би звернути більше уваги на необхідність підвищення кваліфікації та розробки методичних рекомендацій для працівників правоохоронних органів.

5. Висновок про ключову роль прокурора у забезпеченні законності затримання на досудовому етапі кримінального провадження є обґрунтованим і відображає міжнародні стандарти забезпечення прав людини в процесі кримінального переслідування. Однак, зазначені положення могли б бути

посилені порівняльно-правовим аналізом регулювання повноважень прокурора та слідчого судді в інших країнах, що дозволило б запропонувати більш досконалі та перевірені механізми.

Разом з тим, наведені спірні положення і висловлені зауваження не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації, яка має самостійний і творчий характер, наукову і практичну цінність. Наявність дискусійних питань насамперед характеризує актуальність і складність теми дослідження та власний підхід дисертанта до її розгляду.

Дисертація Н. С. Шумської, виконана на належному науковому рівні, містить достатню кількість положень, що характеризуються науковою новизною і вирішують важливі наукові задачі.

Робота є комплексним, узагальненим дослідженням та відзначається високим науково-теоретичним рівнем, глибиною розробки наукової проблеми, новизною підходу до вирішення поставлених наукових завдань і обґрунтованістю сформульованих практичних рекомендацій.

ВИСНОВОК

Вищенаведене дає підстави стверджувати, що дисертаційна робота Шумської Наталії Сергіївни «Забезпечення права на свободу та особисту недоторканність під час затримання особи в кримінальному процесі України» є завершеним, самостійним, актуальним дослідженням, результати якого мають обґрунтовану наукову новизну, важливе теоретичне та практичне значення.

Рекомендації та конкретні пропозиції, викладені у дисертації, є теоретично обґрунтованими та аргументованими. Основні ідеї дослідження були належним чином представлені у наукових статтях, які авторка дисертації підготувала та опублікувала. Кількість та якість цих статей відповідають вимогам щодо публікацій, які зараховуються за темою дисертації.

Винесені на захист наукові положення та рекомендації в сукупності вирішують важливу науково-прикладну проблему – обґрунтування положень теоретичного характеру й узагальнення практики діяльності органів

досудового розслідування та суду пов'язаних із забезпеченням права на свободу та особисту недоторканність під час затримання особи, з розробленням пропозицій і рекомендацій спрямованих на удосконалення кримінального процесуального законодавства. За оформленням, обсягом, науковою новизною отриманих результатів та їх достовірністю дисертаційна робота відповідає вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12.01.2022 р., а її авторка, Шумська Наталія Сергіївна заслуговує на присудження ступня доктора філософії за спеціальністю 081 Право.

Рецензент -

**доктор юридичних наук, професор,
провідний науковий співробітник
відділу організації наукової діяльності
Дніпровського державного
університету внутрішніх справ**

Віта КОНОНЕЦЬ

Підпис засвідчую:

**Проректор Дніпровського
державного університету внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор,
Заслужений діяч науки і техніки України**

Олександр ЮНІН